

DIPLOMATIJA I PRVI SVIJETSKI RATGoran Zmijanac¹⁹⁶

Rezime: Prvi svjetski rat (1914 – 1918) počeo je u Evropi, napadom Austro-Ugarske na Srbiju, da bi završio kao svjetski, u kojem su učestvovala 32 nacije. Direktni povod za rat bio je atentat u Sarajevu, ali su stvarni uzroci bili mnogo dublji i mnogostruko ozbiljniji, i nastali su na prelazu iz XIX u XX vijek. Druga industrijska revolucija (naučna revolucija) je omogućila veću eksploataciju i proizvodnju. Evropske imperijalne sile su na vrhuncu moći i uticaja, sa potrebom za većom ekspanzijom, koju je pratilo i njihovo rivalstvo. Posljedica rivalstva su i krize: „marokanske“, „aneksiona“ i balkanski ratovi. Vojnu prednost je Antanta stekla ulaskom SAD u rat 1917. kada je u Rusiji izvedena prva socijalistička revolucija, i poslije koje je Rusija izišla iz rata.

Prvi mirovni prijedlozi su se pojavili početkom 1918. godine. Prvi se oglasio britanski premijer Lojd Džordž, a tri dana nakon njega i američki predsjednik Vudro Vilson sa svojim programom, poznatim kao „14 tačaka“. Među najvažnijim idejama u Vilsonovom programu su: poštovanje principa nacionalnosti, ukidanje tajne diplomatije i stvaranje lige naroda.

Rat je dramatično promijenio mapu Evrope, nestala su četiri carstva: Njemačko, Austrougarsko, Otomansko i Rusko, neke manje nacije su dobile svoje države a Srbija kao jedna od pobjednica je nastavila da gradi svoj identite u novonastaloj kraljevini južnih slovena.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, uzroci, krize, ekspanzija, imperijalizam, frontovi, mirovni prijedlozi, „14 tačaka“.

Summary: The First World War (1914 - 1918) began in Europe, the Austro-Hungarian attack on Serbia, and ended up as a world, in which 32 nations participated. The direct cause of the war was The assassination in Sarajevo, but the real causes were much deeper and many times serious, and were created at the turn of the twentieth century. Second Industrial Revolution (scientific revolution) has enabled greater exploitation and production. European imperial powers are at their peak of power and influence, the need for greater expansion, which was followed by their rivalry. The consequence of rivalries and crises, "Moroccan", "annexation" and the Balkan wars. The Entente military advantage gained entry into the war in 1917. When in Russia performed the first socialist revolution, and after which Russia out of the war.

The first peace proposals have emerged early in 1918. year. The first declared British Prime Minister Lloyd George, and three days after he and U.S. President Woodrow Wilson with his program, known as the "14 points". Among the most important ideas in Wilson's program are: respect for the principle of nationality, the abolition of secret diplomacy and the creation of the League of Nations.

The war has dramatically changed the map of Europe, the four empires disappeared: the German, Austro-Hungarian, Ottoman and Russian, some smaller nations have received their state and Serbia as one of the winner has continued to build its identity in the new Kingdom of the South Slavs.

Key words: World War, causes of the crisis, the expansion, imperialism, fronts, peace proposals, "14 points".

UVOD

Prvi svjetski rat, poznat i pod imenima „Veliki rat“ i „Svjetski rat“, kako su ga zvali do izbijanja Drugog svjetskog rata, bio je oružani sukob dotad nezapamćenih razmjera. Trajao je od 1914. do 1918. godine. Počeo je objavom rata Austrougarske Srbiji 28. jula, a u evropski rat je prerastao 1. avgusta 1914. Godine, kada je Njemačka objavila rat Rusiji, da bi završio kao svjetski u kojem je učestvovalo 32 nacije i prvi koji je na bojna polja Starog kontinenta doveo vojske mlade Amerike i kolonijalne crne i žute kontigente.

Diplomatija je pokušala izmjeniti ravnotežu snaga, uspjela je da uvuče u borbu dio neutralnih država, neprekidno je ispipavala volju protivnika da bi primjetila kolebanja javnog mišljenja i otkrila pukotinu u neprijateljskoj koaliciji. U većini slučajeva diplomat je bio samo vojnikov pomoćnik i iskorištavao je uspjehe stečene na bojnopolju, ali tok rata izmjenjen je diplomatskim događajima, nezavisnim od promjena u borbi intervencijom Sjedinjenih Američkih Država. Napor zaraćenih strana da maksimalno iskoriste vlastite materijalne izvore i unište ih kod neprijatelja, dodijelio je ekonomskim snagama važnu ulogu za završetak borbe. Događaji unutrašnje politike gotovo neprekidno su uticali na vojnu situaciju: očuvanjem svoje moralne kohezije svaka je zaraćena država bila bitno zaokupljena. Jedino je Rusija podlegla unutrašnjoj krizi, ali je napor nacionalnih manjina Austro-Ugarske za oslobođenjem bio jedan od važnih faktora konačnog rezultata. Osnovna namjera ovog rada je da ukaže na međusobni uticaj i preplitanje tih činjenica. Rad završava prikazima mirovnih predloga,

¹⁹⁶ Magistar poslovne ekonomije

britanskog premijera Lojda Džordža i mirovnog programa američkog predsjednika Vudro Vilsona, poznatog kao „14 tačaka“, koji je probudio nadu mnogih naroda svijeta, od istočne Evrope, sve do Kine, u pravedniju političku budućnost i time značajno oslabio vojnu snagu Centralnih sila te tako dao doprinos pobjedi Antante.

Velikom ratu prethodili su duboki uzroci iz prvih godina XX vijeka, a treba ih tražiti u razvitku ekonomskog imperijalizma i kolonijalne ekspanzije, kao i u poletu nacionalnog ponosa. Političke posljedice suparništva između evropskih velesila počinju se afirmisati tek od 1904. godine kada se pojavljuje i nova ravnoteža snaga. Ovaj rat, poput svih velikih sukoba u historiji svijeta, u izvjesnom smislu je bio i revolucija.

Prvi svjetski rat bio je, po načinu vođenja, po svojim posledicama i svemu drugom, drukčiji od svih ratova koji su se dotada vodili u Evropi. Evropa, koja je do 1914. godine bila političko, ekonomsko i kulturno središte svijeta i moći, prvi put nije bila sposobna sama naći izlaz iz rata, te je taj ratni sukob, zbog aktivnog sudjelovanja, na prvom mjestu, Sjedinjenih Američkih Država i Japana (uz ostale formalne učesnike), dobio karakter svjetskog sukoba s dalekosežnim političkim posljedicama za Evropu, i za svijet u cjelini.

Evropa iz 1918. godine značajno se razlikovala od Evrope iz 1914. više to nije bila samosvjesna i pomalo ohola Evropa na vrhuncu moći i snage, čiji su se narodi sa oduševljenjem latili oružja da svojim državama na brzinu osiguraju još više uticaja i prosperiteta, na kontinentu i šire, u čitavom svijetu. Rat je razorno djelovao u vojnom pogledu i posljedično, na sve sfere političkog, kulturnog i moralnog života i rada, i kod pobjednika i kod poraženih. Izuzetak su jedino SAD.

Veliki rat, koji je kao i svako drugo pribjegavanje oružju, izraz nemoći politike i diplomatije, nije donio očekivani rasplet. Prije bi se moglo reći da je posijao sjeme novih razdora i ratova.

Mir ili tačnije primirje 1918. godine označava kraj jednog razdoblja. Mirovnom konferencijom slika se izmjenila, borbenu solidarnost država koje su do juče bile saveznice, ponovo je zahvatilo međusobno nepovjerenje. Diskusije kojima je izgrađivan mirovni ugovor obilježio je duh različit od onog koji je pratio ratno savezništvo.

Cijelo to historijsko razdoblje posebno je važno za stvaranje osnova savremene diplomatije i međunarodnih odnosa modernog doba, pa je razmatranje historijsko-diplomatskih aspekata neophodno za razumijevanje suštine kasnijih međunarodnih procesa, sve do današnjih dana.

Mirovni prijedlog američkog predsjednika Vudro Vilsona, poznat kao „14 tačaka“ dao je novi polet i značaj diplomatiji, posebno što je naglasio potrebu i doveo do izgradnje kolektivnog sistema bezbjednosti ustanovljenog Ligom naroda, koja je osnovana na Versajskoj mirovnoj konferenciji 28. aprila 1919. godine, sa sjedištem u Ženevi.

Ovaj rad ima za cilj da podsjeti na događaje od prije sto godina, posebno, jer će svijet naredne, 2014. godine obilježavati stogodišnjicu početka Prvog svjetskog rata, o kome se kod nas malo ili nedovoljno govorilo, izučavalo i pisalo, a uvjeren sam da su rezultati i posljedice Velikog rata u najvećoj mjeri odredili i trasirali i događaje iz devedesitih godina XX vijeka, koji su posebno pogodili ljude i narode na ex jugoslovenskom prostoru, ili kako se u posljednje vrijeme češće govori – prostoru zapadnog Balkana. Ne bi smjeli zaboraviti da su rezultati historijsko-diplomatskih istraživanja jedna od važnih pretpostavki za analizu uticaja prethodnih, historijskih komponenti, na nastanak i sadržinu nekih savremenih pojava u međunarodnim odnosima.

1. POLITIČKE, EKONOMSKE I DRUŠTVENE PRILIKE U EVROPI NA POČETKU XX VIJEKA

Uloga Evrope u svijetu početkom XX vijeka

Sudbonosni događaji počinju na prelazu iz XIX u XX vijek, u vrijeme kada je politika ekonomskog imperijalizma, kolonijalizma, razmahanog nacionalizma, ali i politika ravnože snaga, bila osnovno obilježje političkog života tadašnje Evrope.

Evropska dominacija nad ostatkom svijeta zasnivala se na porastu industrijske proizvodnje, razvoju komunikacionih i saobraćajnih veza i povećanju broja stanovnika. Ovu ekonomsku i političku ekspanziju pratio je osjećaj superiornosti evropske civilizacije, što je u stvari bio izgovor za nametanje vlastitih ekonomskih potreba Africi, Aziji i Južnoj Americi.

Kraj XIX vijeka obilježila je Druga industrijska revolucija, naučna revolucija, koja je omogućila veću eksploataciju i proizvodnju. Električna energija je omogućila izum telefona, telegrafa, električne lokomotive, sijalice, hidroelektrane, prve fabrike na električni pogon i dr. Ovaj napredak pokrenuo je napredak u svim oblastima, u hemiji, metalurgiji, naoružanju, medicini, farmaciji, transportu. Udaljenosti se za kratko vrijeme smanjuju i omogućuju ekspanziju u mnogim oblastima na sve kontinente.

Krajem XIX vijeka kolonijalna podjela uglavnom je završena, ali ekspanzija se prenosi na borbe za zone uticaja, za sirovine, hranu, za trgovačke poslove. Za bolji status, evropske države se bore različitim sporazumima,

bilateralnim ugovorima i na druge načine. Pomenute povlastice su bile proporcionalne stepenu razvijenosti pojedinih država i jednako tome nepovoljne za države kojima se nameću.

Turskom carstvu je nametnut kapitulacioni režim¹⁹⁷, koji Evropljanima daje slobodu trgovine, a u određenim slučajevima oslobađa ih i plaćanja poreza.

U Kini su Evropljani imali mnogo veće privilegije nego u Turskoj. I povlastice u pravosuđu bile su šire od onih nametnutih Turskom carstvu, jer se u svakoj parnici u kojoj je sudjelovao Evropljanin, bez obzira na to da li je bio optuženi ili tužilac, nije primjenjivalo kinesko zakonodavstvo niti se sudilo pred kineskim sudovima, već su isključivo sudili konzularni sudovi.¹⁹⁸

Evropljanima je slobodna trgovina mnogo značila i izborili su se za nju, ali i pored superiornosti industrijskih proizvoda u odnosu na vanevropske proizvode, oni nisu prihvatili ravnopravne odnose. Evropski industrijski proizvodi su uživali apsolutni monopol u odnosu na domorodačke proizvode. Za monopol na evropskom tržištu vodila se žestoka borba, naročito između Velike Britanije i Njemačke. Obje zemlje su bile veliki izvoznici industrijskih proizvoda i uvoznici hrane.

U posljednjoj deceniji XIX vijeka Njemačka je preuzela tehnološku inicijativu od Velike Britanije. Njemački konstruktori su bili vodeći u izgradnji aviona, podmornica i uopšte u razvoju ratne tehnike.

Početak XX vijeka njemački napredak na svim industrijskim poljima povećao je kvalitet i potražnju za njihovim proizvodima na kineskom, holandskom, italijanskom, ruskom, srpskom i drugim tržištima. Njemačka stiže sve bolje pozicije u Francuskoj, Шпанији, Turskoj и Južnoj Americi. V. Britanija je i dalje zadržala vodeću poziciju izvoznika, zahvaljujući svojoj kolonijalnoj imperiji (više od 33.000.000 km², ili približno četvrtinu Zemljine površine) na čijoj teritoriji njemačka roba nije imala pristup.

Velika Britanija i SAD uspjele su se dokopati svih značajnijih koncesija u Evropi i u svijetu za eksploataciju nafte, koja je tada predstavljala energetska bazu budućnosti.

Evropska ekonomska ekspanzija pored povoljnih izvoznih poslova i koncesija počinje da izvozi i kapital, jer dobit u Evropi ne zadovoljava sve veće apetite, posebno tri najjača finansijska centra: London, Pariz i Berlin.

Francuska je glavni finansijer Ruske carevine i na taj način najuticajnija na njenu politiku. Tadašnje imperijalne sile karakterisala je uzajamna veza politike i ekonomije i njihova uzročno-posljedična veza, odnosno uska kooperacija ekonomije i državne politike. Često je politika države bila u službi ekonomskih interesa, kao prilikom ulaska SAD u rat. Rivalstvo nacionalnih industrija prenijelo se u rivalstvo država i naroda i na kraju je dovelo do kraja prednosti Evrope nad ostatkom svijeta. Izbijanje Prvog svjetskog rata je bila krajnja konsekvencija rivalstva evropskih imperijalnih država.

Demografske promjene u Evropi početkom XX vijeka

Evropa krajem XIX i početkom XX vijeka nije samo industrijski, trgovački i centar kapitala, ona je i mjesto velikih demografskih promjena. Broj stanovnika Evrope se od 1900. do 1914. godine povećao sa 400 na 452 miliona¹⁹⁹ što je i glavni razlog masovnog iseljavanja, posebno poljoprivrednog stanovništva bez zemlje. Iz industrijski razvijenijih zemalja su manji kontigenti, ali uglavnom kvalifikovanih radnika i tehničara. Sjeverozapadni dijelovi Evrope, koji su do 1895. bili prostor intenzivnog iseljavanja, to prestaju biti, zbog ubrzanog industrijskog razvoja koji apsorbira raspoloživu radnu snagu. Prethodnih godina je iz Njemačke odlazilo prosječno 25.000 ljudi, iz Francuske zanemarljivo, a iz V. Britanije više od 500.000 ljudi godišnje, među kojima značajan broj irskih i škotskih seljaka. Iz Skandinavije seljaci ne iseljavaju za razliku od radnika.

Povećano je iseljavanje iz Južne i Istočne Evrope, iz Rusije Jevreji, Poljaci i Litvanci, a ruski seljaci odlaze u azijske prostore Carstva. Iz Austro-Ugarske najviše odlaze češki, slovački, mađarski, rusinski i poljski seljaci. Italija, sa najbržim rastom stanovnika, je ujedno i zemlja sa najvećom emigracijom (godišnje 700.000), zbog loših uslova života.

U prvih četrnaest godina XX vijeka Evropu je napustilo oko 20 miliona stanovnika, uz repatrijaciju jedne četvrtine.

Najčešća destinacija evropskih iseljenika je Sjeverna Amerika (uz Južnu Ameriku, Brazil i Argentinu, dok Englezi i Irci isključivo odlaze u Australiju i Novi Zeland, zbog tamošnje zabrane useljavanja „žute rase“).

Ovaj masovni pokret stanovnika takođe pomaže daljnjem jačanju Evrope, jer evropski iseljenici u novim sredinama unapređuju poljoprivrednu i svaku drugu proizvodnju, naročito eksploataciju rudnog bogatstva, što sve koristi Evropi u kojoj postoji potreba za takvim robama.

¹⁹⁷ Renouvin. P. 1965. *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Naprijed. str. 11.

¹⁹⁸ Isto. str. 12.

¹⁹⁹ Isto

Nacionalni problemi u Evropi početkom XX vijeka

Iako je Evropa na vrhuncu moći početkom XX vijeka u njoj su prisutni mnogi problemi i slabosti, a među njima najizraženiji je nacionalni problem. Evropa je kolijevka nacionalne države ali taj oblik države je bio prisutan na zapadnom dijelu, od V. Britanije, Francuske, Španije i Italije i nekih manjih država, nasuprot višenacionalnim imperijama: Rusiji, Austro-Ugarskoj i Turskoj. Između ovih tabora je bila Njemačka, koja je poslije nacionalnog ujedinjenja iz 1871. godine ostala imperija po svom unutrašnjem političkom uređenju.

Saradnju u očuvanju *statusa quo* triju carevina, Rusije, Pruske-Njemačke i Austro-Austro-Ugarske koja je trajala do 1878. godine smjenjuje rivalstvo dinastija i ideologija, izraženo u panslavizmu i pangermanizmu.

Velika Britanija, Francuska i Italija u svojim okvirima bile su uzor za demokratiju i nacionalnu afirmaciju iako su imperijalistička ugnjetavanja sprovodile van Evrope. Rusija, Turska i Austro-Ugarska su gušile i spriječavale demokratske promjene i nacionalne težnje svojih podanika. Nerješeni nacionalni problemi imale su i tzv. „nacionalne“ države, poput V. Britanije (Irsko pitanje) i Španije (Katalonci i Baski). Njemačka je imala problema sa danskom manjinom (poslije rata 1864. i prisvajanja vojvodstva Šlezvig-Holštajn) i sa Francuskom (poslije 1871. oduzela joj je Alzas i Loren). Najveći problem je bio sa Poljacima zbog brojnosti i homogenosti. Problem sa Poljacima je bio zajednički sa Rusijom i Austro-Ugarskom, i jedno vrijeme je bio osnova saradnje i potencijalna *jabuka razdora*.

Carska Rusija suočavala se skoro cijeli XIX vijek sa problemima Poljaka unutar svojih granica, kojeg nije mogla riješiti zbog brojnosti (devet miliona) i pored dva uspješno ugašena ustanka (iz 1830. i 1863. godine). Baltička obala (Estonci, Letonci, Litvanci i Finci) je bila nastanjena stanovništvom nesklonom ruskoj tradiciji. U Bjelorusiji i Ukrajini javljao se tamošnji nacionalizam, za razliku od lojalne Rumunske manjine u Besarabiji. U svim graničnim neruskim područjima živjela je jevrejska manjina (oko 5 miliona) sa problematičnom lojalnošću, zbog masovnih progona i šikaniranja.

U ruskim graničnim područjima i provincijama živjelo je 30 miliona neruskog stanovništva, što je značajan broj, bez obzira na 120 miliona Rusa, u centralnim područjima.

Samo ime Austro-Ugarske govori o dvojnosti Austrijanaca i Mađara. Nezadovoljstvo je bilo i u jednom i drugom dijelu monarhije. Nacionalno pitanje u dvojnoj monarhiji je bilo najkompliciranije i najopasnije u odnosu na sve druge slične probleme u ostalim evropskim državama. Probleme je usložnjavalo i unutrašnje uređenje (poslije 1867. godine), kao dva ravnopravna dijela. Trgovački odnosi između tih dijelova uzrokovali su dodatnu napetost i krizu.

Probleme u Ugarskom dijelu monarhije je pojačavalo nastojanje za „mađarizacijom“ Slovenaca (2 mil.), Rumuna (3 mil.) u Transilvaniji, Srba (1 milion) u Banatu, Hrvata (2 mil.) u Hrvatskoj i Slavoniji, kao i Bugara i Nijemaca. Jedino su Hrvati uživali određenu autonomiju.

U austrijskom dijelu monarhije, kao i u ugarskom, manjine su zajedno činile većinsko stanovništvo. Austrijanaca je bilo 10 mil. a ostalih oko 18 miliona; Poljaka 5, Rusina oko 3 u Galiciji i Bukovini, Čeha 6.5 u Češkoj, Slovenaca više od milion u Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i Istri, Italijana oko 700 hiljada u Južnom Tirolu, Hrvata i Srba u Istri i Dalmaciji; BiH sa oko 2 miliona Srba, Hrvata i muslimana bila je pod zajedničkom upravom Beča i Pešte.

Slovenski narodi, iako brojčano nadmoćniji, nisu bili homogeni u mnogo čemu, ni teritorijalno, ni politički, ni ekonomski, ni stepenom kulturnog razvoja, ni vjerski. Zajednička im je bila samo borba za nacionalna prava.

Tursko carstvo, iako samo manjim dijelom u Evropi, nezaobilazni je faktor evropske političke scene. Turska je takođe bila višenacionalna, u njoj je živjelo oko 13 miliona Turaka u Anatoliji a u evropskom dijelu oko 6 miliona obespravljenih Srba, Grka i Albanaca, u Levantu, Iraku i Arabiji oko 8 miliona Arapa i Kurda i na Kavkazu nešto Armenaca.

Nezadovoljstvo u Turskoj je bilo toliko da se i među samim Turcima pojavio „mladoturski pokret“ koji je propagirao liberalizaciju, demokratizaciju i reorganizaciju Carstva.

Nerješeno nacionalno pitanje postaje politička tempirana bomba koja je mogla eksplodirati na bilo koji povod, unutrašnji ili spoljni, svejedno.

2. KRIZE KOJE SU NAGOVIJESTILE RAT

Suparništvo velesila i prva marokanska kriza

Suparništvo evropskih sila na prelazu iz XIX u XX vijek zasnivalo se na problemima koji su posljedica:

- poraza Rusije od Francuske i V. Britanije u Krimskom ratu (1854-1856),
- ujedinjenje Italije (dovršeno 1870.) i

- poraza Francuske u francusko-pruskom ratu (1870 - 1871), njemačkog ujedinjenja i aneksije Alzasa i Lorena.

Oto fon Bizmark, njemački kancelar, iskoristio je snagu ujedinjene Njemačke i nesuglasice evropskih država i tako stvorio sistem mirne Evrope, iako razjedinjene, zasnovan na suprotnostima Austro-Ugarske i Rusije zbog dominacije na Balkanu, i Francuske i V. Britanije zbog kolonija. Izolovao je Francusku zbog njenog republikanizma, te je tako „usmjerio“ ka vanevropskim područjima, osvajanju novih kolonijalnih posjeda i doveo je u sukob sa Velikom Britanijom, tadašnjom najvećom kolonijalnom silom. Na taj način je Njemačku doveo u dominantan položaj u Evropi.

Podstakao je sklapanje saveza između Italije i Austro-Ugarske, čime je formiran Trojni savez. Korijen tog saveza je vojni sporazum koji je 1879. sklopljen između Njemačke i Austro-Ugarske, a kojemu se 1882. priključila Italija, te je dobio naziv Trojni savez. Rumunija mu se pridružila 1883. godine.

Bizmarku je uspjelo V. Britaniju uvući u sistem saveza protiv Francuske, Mediteranskim sporazumom iz 1887. godine, kojim su Italija, V. Britanija i Austro-Ugarska međusobno garantovale interese u Egiptu, Tripolisu i Carigradu.

Bizmarkova politika je doživjela slom dolaskom na prijesto ambicioznog Vilhelma II Hoencolera. Približavanje Njemačke i V. Britanije smanjilo je antagonizme Francuske i Rusije i otvorilo prostor za saradnju i mogući savez.

Francuska i V. Britanija su 8. aprila 1904. godine potpisale sporazum kojim Francuska priznaje V. Britaniji pravo na Egipat, a ona Francuskoj pravo na Maroko.

Kako je Rusija bila zauzeta prodorom na Istok (Mandžurija, Mongolija i centralna Azija), koristeći Bokserski ustanak u Kini, Njemačka je htjela provjeriti novo francusko-britansko prijateljstvo.

Konferencijom u Alžiru 7. aprila 1906. godine završena je prva Marokanska kriza nezadovoljstvom Njemačke, zbog dominantnog položaja Francuske u Maroku. Nakon neuspješnih pokušaja Njemačke za sklapanjem kontinentalnog saveza sa Rusijom i Francuskom, što nije prošlo nezapaženo u V. Britaniji, potpisan je 31. avgusta 1907. godine sporazum između V. Britanije i Rusije zbog obostranih ustupaka u Aziji. Ovaj sporazum je sličan onom koji su 1904. godine potpisale Francuska i V. Britanija i tako je stvorena Antanta (trojni sporazum) kao protivteža Centralnim silama.

Aneksiona kriza

Aneksijom Bosne i Hercegovine 1908. godine, Austro-Ugarska je izazvala je tešku političku krizu koja je Evropu opasno približila ratu, u najboljem slučaju Austro-Ugarsku lokalnom ratu sa Srbijom. Austro-Ugarska diplomatija je ovim činom izazvala bijes Srbije i njene zaštitnice Rusije, kao i nezadovoljstvo Francuske i V. Britanije i ljutnju svoje saveznice Njemačke. Odlukom Berlinskom kongresa (1878.g.) Bosna i Hercegovina je došla pod Austro-Ugarski protektorat, odnosno administrativnu upravu, zbog neuspješne uprave Turskog carstva u svojim perifernim provincijama. BiH je ostala pod formalnim suverenitetom Turskom. Do preduzimanja ove akcije došlo je dijelom pod uticajem mladoturske revolucije, koja je obećavala oporavak Turske carevine, i Austro-Ugarska je odustala od „klizećeg“ preuzimanja BiH koje je provodila već trideset godina. Odlučila je takvo stanje pretvoriti u trajno.

Značajne promjene u Austrougarskoj politici (od 1906.) donio je novi ministar spoljnih poslova grof Aerial. Strahovao je od panslavizma, iako nije bio pobornik rata, ali sanjario je o obnovi Trocarskog saveza, želio je Austrougarskoj vratiti stari sjaj i osloboditi je ponižavajućeg tutorstva Njemačke. Aerial je aneksijom BiH namjeravao postići:

- Koristeći slabost Turskog carstva osloboditi BiH privremenog statusa i omogućiti joj brzi napredak,
- Sporazumom sa Rusijom, oko aneksije, stvoriti pretpostavke daljem približavanju tri Carevine.
- Afirmisati Austro-Ugarsku kao veliku silu, sposobnu da na evropskoj političkoj sceni sama rješava svoje probleme,
- Osujetiti srpske ekspanzionističke planove, o proširenju na BiH i Crnu Goru i
- Promjenom statusa BiH stvoriti nadu u mogućnost reorganizacije cjelokupne dvojne monarhije.

Aerial nije uspio realizovati ni jednu tačku svoga plana, već naprotiv, u svemu je postigao suprotno. Austrougarski ministar nije vodio računa o tome da bi aneksija mogla ugroziti dobre njemačko-turske odnose. Aneksijom je Rusija trajno udaljena od Austrougarske i Njemačke i obnovljen je njen interes za Balkan a time i konsolidacija Trojne Antante.

Iz krize izazvane aneksijom Austrougarska nije uspjela izići bez pomoći Njemačke, čime je učvršćen inferioran status u odnosu sa velikim saveznikom.

Namjera slamanja tzv. velikosrpske ekspanzije se pretvorila u privremeno mirenje Srbije sa aneksijom ali i u čvrsto uvjerenje da je sukob sa Austrougarskom samo odgođen za neku bolju priliku.

I na kraju, sve namjere da će aneksija omogućiti rekonstrukciju dvojne monarhije izazvale su epilog na unutrašnjoj političkoj sceni, tzv. prvi i drugi veleizdajnički procesi, uz otkrivanje pravog lica austrougarske politike prema Južnim Slovenima.

Iako su Rusija i Srbija, pred Njemačkim prijetnjama, priznale aneksiju BiH 1909. godine od strane Austrougarske, ostalo je nezadovoljstvo zemalja Antante zbog ovog kršenja međunarodnog ugovora, kao i nezadovoljstvo većeg dijela Južnih Slovena unutar austrougarskih granica.

Druga marokanska kriza

Agadirska kriza, ili druga marokanska kriza, bila je jedna od najopasnijih političkih kriza prije izbijanja Prvog svjetskog rata. Njemačka je izazivanjem te krize prekinula dvogodišnje saniranje opasne političke situacije u Evropi nakon aneksione krize.

Dok je trajala aneksiona kriza Njemačka je iskoristila anarhiju u Maroku i predložila Francuskoj sporazum prema kome će obe vlade na marokanskom teritoriju „udružiti svoje sunarodnike u poslovima iz kojih bi mogli izvlačiti prihode“.²⁰⁰ Radilo se, naime, o podjeli zarade u eksploataciji, iako se Francuskoj priznavala faktička politička nadmoć.

Njemačka je iskoristila pobunu protiv sultana Mulaja Hafida u martu 1911. i poslala manji ratni brod „Panter“ pred Agadir da bi osigurala zaštitu njemačkih kolonista. Njemačka je notom obavjestila Francusku da, „u prijateljskoj razmjeni mišljenja“²⁰¹ traže novo rješenje marokanske afere.

Francusko-Njemački sporazum potpisan je krajem 1911. godine. Francuskoj je pripalo pravo djelovanja i uspostavljanja protektorata u Maroku a Njemačka je dobila „unutrašnji“ dio Francuskog Konga, između Kamerunskog i Belgijskog Konga s prilazom Atlantiku. Nakon različitih reakcija na sporazum usledila je intenzivna diplomatska aktivnost bez značajnijih rezultata. Njemačka je provodila pomorski program, pomorsko suparništvo je nastavljeno kao i približavanje Francuske i V.B

Balkanski ratovi

Prvi balkanski rat

Turska je ušla u XX vijek kao feudalna i vojnički slaba država. Vojno, kao i opšte slabljenje turske moći proizvelo je misao o stvaranju saveza balkanskih država za protjerivanje Turske sa Balkanskog poluostrva. Ovu ideju podržavala je Rusija, u namjeri da spriječi prodor Njemačke na Balkan i Prednji Istok. Podstrek za rat protiv Turske dala je Italija, koja je iznenada, 1911. godine zaposjela turske posjede u Libiji. Nasilje albanskih begova nad slovenskim življem ubrzalo je početak rata.

I pored poznatog rivalstva Srbije i Bugarske, zahvaljujući ruskoj diplomatiji, nakon šest mjeseci pregovaranja, iste su potpisale tajni srpsko-bugarski sporazum 13. marta 1912. godine. U sporazumu o odbrambenom savezu nigdje nije pomenuta Austrougarska, ali formulacije u tekstu nisu ostavljale dileme da sporazum nije predviđao samo vojnu akciju protiv Turske, nego i protiv Austrougarske. U savez su ušle i Grčka i Crna Gora.

Crna Gora je prva objavila rat Turskoj 8. oktobra 1912. godine, a Srbija, Grčka i Bugarska 17. oktobra iste godine. Bugarska vojska je nakon silovitih napada odbacila turske snage pred sam Carigrad. Srpska vojska je pobjedila tursku vojsku u odlučujućoj bitci kod Kumanova, nakon čega je ušla u Skoplje, oslobađajući desnim krilom Sandžak i Kosvo i Metohiju, a lijevim pomažući Bugarima. U oslobođenom Pljevlju susrele su se srpska i crnogorska vojska. I u bitci kod Bitolja pobjedila je srpska vojska glavninu turskih snaga i time odlučila ishod rata, nakon čega je preko albanskih planina izbila na Jadransko more. Nakon niza poraza, Turska je u decembru zatražila primirje. *Mirovni ugovor između zaraćenih strana je potpisan 30. maja 1913. godine u Londonu*, prema kome se Turska odrekla svih teritorija na Balkanu, Grčkoj su pripali Krit i ostrva u Egejskom moru. Albanija je zalaganjem Italije i Austrougarske dobila autonomiju, Srbiji nije dozvoljen izlaz na Jadransko more, i saveznice su preuzele dio turskog duga.

Drugi balkanski rat

Londonski mir je posijao novi razdor među balkanske saveznike. Sukob oko Makedonije je doveo do Drugog balkanskog rata. Velike sile nisu dozvolile izlaz na Jadransko more Srbiji, a stvaranjem Albanije izgubila je i značajne teritorije, dok je Bugarskoj pripala veća teritorija od predviđene. Sporovi su nastali i između Bugarske i Grčke.

Austrougarska je na sve načine podsticala sukobe između saveznika, u cilju razbijanja Balkanskog saveza, podržavajući Bugarsku u njenim neopravdanim zahtjevima.

²⁰⁰ Isto. str. 136, prema: *Krise (Berlin, 1937); J. C. Barlow, The Agadir crisis (Univ. of Nort Carolina, 1940).*

²⁰¹ Isto.

Novonastala situacija zbližila je Srbiju i Grčku, koje su juna 1913. potpisale ugovor o prijateljstvu i Vojnu konvenciju. Pridružila im se i Crna Gora.

Rat je počeo iznenadnim napadom bugarske vojske na srpsku i grčku vojsku na rijeci Bregalnici. Nakon sedmodnevnih borbi Bugarska je poražena, što je iskoristila Rumunija, čija je vojska prodrla kroz Dobrudžu u napredovanju prema Sofiji. I Turska je iskoristila svoju šansu i zauzela Jedrene. Bugarska je bila primorana da moli mir.

Prema *Bukureštanskom mirovnom ugovoru* (juli 1913) Srbija je dobila Vardarsku Makedoniju i Kosovo, a Crna Gora Berane, Bijelo Polje, Pljevlja, Rožaj, Gusinje, Peć, Đakovicu i dio Skadarskog jezera. Grčkoj je pripala Egejska Makedonija i dio zapadne Trakije, a Rumuniji južna Dobrudža. Turskoj su vraćeni Jedrene i zapadna Trakija.

3. PRVI SVJETSKI RAT – TOK RATA

Sarajevski atentat i diplomatski potezi

Sarajevski atentat na prijestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. juna 1914. godine bio je težak udarac austro-ugarskom imperijalizmu. On je pokazao da slovenski pokret i težnja za samostalnošću jača. Ovo Austro-Ugarska nije mogla dopustiti jer bi izazvalo raspad čitave Austro-Ugarske, te je ona odlučila nametnuti rat Srbiji.

Austrougarska je Srbiji poslala ultimatum²⁰² 23. jula, a Srbija je na nagovaranje Rusije i Velike Britanije 25. jula pristala na sve, osim jedne tačke iz ultimatumu. Odbijen je samo zahtjev da austrijski istražni organi na teritoriji Srbije provode istragu o krivcima za atentat, jer je to suprotno njenom Ustavu i krivičnom zakonu. Austrougarska izjavljuje da odgovor Srbije nije zadovoljavajući. Rusija prijeti mobilizacijom, a Velika britanija zahtjeva međunarodnu konferenciju. Svi ovi napori su propali.

Objave rata

Austrougarska je 28. jula 1914. godine objavila rat Srbiji. Rusija je na ovo odgovorila djelimičnom mobilizacijom. Njemačka upozorava da će Ruska mobilizacija dovesti do rata sa Njemačkom, čak je ponudila da će izvršiti pritisak na Austrougarsku da prihvati odgovor Srbije, ukoliko Rusija izvrši demobilizaciju. Rusija to odbija i 1. avgusta Njemačka objavljuje rat Rusiji.

Francuska je počela sa mobilizacijom istoga dana a Nijemci su 2. avgusta prešli Luksemburg i zatražili od Belgije prolaz za svoje trupe, na putu do Francuske, kojoj je 3. avgusta objavljen rat. Sljedećeg dana, 4. avgusta, V. Britanija šalje ultimatum Njemačkoj da poštuje neutralnost Belgije. Kako taj zahtjev Njemačka odbija, Britanija joj objavljuje rat istoga dana.

Italija je ostala neutralna do 23. maja 1915. godine kada je nakon pregovora sa članicama Antante objavila rat Austro-Ugarskoj.

Kako je rat trajao tako se i širio na ostale zemlje svijeta. Japan ulazi u rat protiv Njemačke 23. avgusta 1914. godine, a SAD 6. aprila 1917. godine.

Centralnim silama su se pridružile, Turska 2. novembra 1914. i Bugarska 5. oktobra 1915. godine.

Prve godine rata (1914-1915)

Vojne operacije su se vodile na tri glavna fronta: Zapadnom (francusko-belgijski), Istočnom (ruskom) i Južnom (srpskom). Ulaskom Turske u rat, borbe su se vodile i oko Dardanela između Turske i V. Britanije. Pred kraj 1915. otvorena su još dva fronta: Austro-Italijanski i Solunski front.

Zapadni front

Njemački plan se zasniva na „blitzkrieg“ (munjevitom ratu) principu. Nijemci su namjeravali da sa cijelom armijom pregeze Francusku dok Austrougarska čuva istočnu granicu. Francuzi su gubili bitku na granici i Nijemci su stigli na 20 km od Pariza. Njemački general Helmut fon Moltke ignoriše ukopane francuske trupe i okreće im svoj desni bok sa Prvom njemačkom armijom pod komandom Aleksandra fon Kluka koji, smatrajući da je rat na Zapadnom frontu završen, šalje šest korpusa na Istok. U isto vrijeme Francuzi pod komandom generala Žofroma pokreću „bitku za spas otadžbine“ i napadaju Nijemce sa desnog, oslabljenog boka i odbacuju ih 100 km. Ova bitka, poznata kao *Prva bitka na Marni*, označila je kraj „epskog“ ratovanja i početak rovovskog ratovanja.

Kompleksna mreža rovova u dužini od 800 km protezala se od Sjevernog mora do Švajcarske. Ove linije će ostati skoro nepromjenjene skoro do kraja rata. *Nijemci u neuspješnom napadu na Ibr prvi put su upotrijebili bojni gas (otvor) hlorin.*

²⁰² Austrougarski ultimatum bio je posljednji ultimatum sročeni na diplomatskom francuskom jeziku, a njegove kopije popraćene sažetim dokaznim materijalom protiv Srbije poslani su u prijestonice svih velikih sila.
Vidi: Kardum, L. 2006. *Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Zagreb: FPZ.

Istočni front

Prema dogovoru sa saveznicima, Rusi od početka rata kreću u ofanzivu. U avgustu 1914. šalju dvije armije u Istočnu Prusku i još četiri u austrijsku Galiciju (južnu Poljsku). Njemački general Paul fon Hindenburg zaustavio je rusko napredovanje kroz Prusku u bitkama kod Tanenberga i Mazurskih jezera. Na frontu prema Austrougarskoj Rusi se dobro drže, međutim 2. novembra Turci ulaze u rat na strani Centralnih sila i zatvaraju moreuze. Rusija je odsječena od svih pomorskih veza, spriječen je ulaz hrane i municije i ona gubi obilježja velike sile.

Rat u Srbiji

Austrougarska je u toku 1914. godine pokrenula tri ofanzive na Srbiju i sve tri su odbijene. Srbija je ostvarila zadivljujuće pobjede na Ceru i Kolubari. Bilo je mirno do oktobra 1915. godine, kada je Bugarska ušla u rat na strani Centralnih sila 14. oktobra, istovremeno sa novom Njemačko-Austrougarskom ofanzivom na Srbiju.

Napadnuta sa više strana Srbija je poražena do kraja 1915. godine i preživjeli vojnici potražili su utočište na Krfu, gdje će se oporaviti do povratka u rat.

Italijanski front

Italija je objavila rat Austrougarskoj 23. maja 1915. Glavni sukobi na italijansko-austrougarskom frontu bile su četiri neodlučne bitke koje su vođene od juna do decembra. Cilj Italijanskih napada je bio proboj fronta i osvajanje Trsta.

Ratna 1916. godina

Njemački uspjesi protiv Rusije 1915. godine omogućili su im da prebace oko 500 000 vojnika na Zapadni front u namjeri da naprave odlučujuće pomake u 1916. godini.

Verden i Soma

Prema planu fon Falkenhajna Nijemci su 21. februara pokrenuli veliku ofanzivu s ciljem da zauzmu Francusko utvrđenje Verden. Bitke su se vodile do juna 1916. i Nijemci su postigli određene uspjehe, ali nisu ostvarili svoj prvobitni cilj.

Prvog jula saveznici pokreću ofanzivu s ciljem probijanja Njemačkog fronta na rijeci Somi. Bitke su vođene do sredine novembra, ali bez odlučujuće pobjede. *U ovoj bitci Englezi su prvi put koristili tenk.*

Istočni front

Zbog italijanskih zahtjeva za olakšanje od pritiska austrougarske vojske Rusi pokreću ofanzivu. Nakon što su zauzeli 65 km zaustavili su ih Nijemci pojačanjima sa zapadnog fronta. Izgubili su oko milion vojnika ali i pomogli ulasku Rumunije u rat, 27. avgusta 1916. koja je odmah izvršila invaziju na austrougarsku provinciju Transilvaniju.

U novembru sve četiri Centralne sile izvršile su ofanzivu na Rumuniju koja je poražena do kraja godine. Rumunska nafta i pšenica padaju u ruke Njemačke.

Mirovne inicijative i pokušaj američkog posredovanja

Kraj 1916. godine zaraćeni savezi su dočekali s razočarenjem jer na ratištima još nijedna strana nije uspjela konačno da pobjedi svog protivnika. Antanta je odlučila da pooštri ekonomsku blokadu protiv Njemačke, a Centralne sile rješenje su vidjele u objavljivanju totalnog podmorničkog rata, bez ikakavog ograničenja i bez obzira prema bilo kome. Takav razvoj situacije u Evropi najavljavao je teška vremena i za *politiku neutralnosti SAD*.

Predsjednik SAD Vudro Vilson koji je dobio predsjedničke izbore na politici neutralnosti našao se u vrlo osjetljivoj situaciji, jer je morao konstatovati da Amerikanci, bez obzira na broj vlastitih ljudskih žrtava na morima, ipak nisu voljni ratovati. Nametalo se samo po sebi rješenje: ponovo pokušati privesti rat brzom kraju. Nova britanska vlada na čelu sa Lojdom Džordžom nije bila sklona mirovnim inicijativama, sve dok se do temelja ne uništi njemački militarizam.

Vilsonu je preostalo da mirovno rješenje potraži u dogovoru s Njemačkom, a ona je nastojala da pretekne Wilsonov mirovni predlog i da se ne nađe u situaciji da za njegovo odbijanje bude okrivljena Njemačka.

Njemačka je svoju *mirovnu notu od 12. 11. 1916.* u cjelini predstavila suprotnoj strani 18. novembra i odmah je izazvala buru ogorčenja.

Njemačka *mirovna nota* nije samo iritirala zbog tona kojim je napisana već i zbog izostanka uslova pod kojima bi Centralne sile pristale na zaključivanje mira.

Vilsonova mirovna nota, objavljena je 20. 12. 1916, odmah na početku ističe da ga je isključivo vodio duh prijateljstva i da njegova inicijativa nije ni u kakvoj vezi s onom Centralnih sila. Dalje je predložio da zaraćene strane iznesu svoje stavove i uslove pod kojima bi mogle pristati na prestanak rata i zaključenje trajnog mira.

Vilsonova mirovna nota izazvala je različite reakcije i kod Centralnih sila i kod Antante i u samim SAD.

Britanska i francuska štampa reagovala je bijesno na američku notu, a američki krugovi skloni Antanti optuživali su Vilsona da pomaže Njemačkoj kako bi nametnula mir po svojoj volji. Ubrzo je postalo jasno da je Vilson Njemačkoj trebao poslužiti samo kao sredstvo pritiska na Antantu, da pristane na direktne pregovore sa njemačkom Vladom.

S obzirom na razvoj događaja, Vilson je zaključio da je potrebno dodatno objasniti neke američke stavove i otvoreno svijetu izložiti mirovni koncept za koji bi se Amerika bila voljna založiti pred Ligom naroda. *Svoje ideje o miru je izložio u govoru pred američkim Senatom 22. januara 1917.* U govoru koji je bio malo remek djelo političkog idealizma *Vilson se založio za „mir bez pobjednika“.*

SAD su dvanaest dana nakon Predsjednikovog govora u Senatu prekinule diplomatske odnose sa Njemačkom, koja je 1. februara 1917. započela *podmorničku blokadu*, što je značilo da će biti potopljeni, bez prethodnog upozorenja, svi brodovi koji se budu našli u zoni oko V. Britanije, Francuske, Italije i istočnog Mediterana.

U govoru pred kongresom 3. februara u kojem je objavio prekid diplomatskih odnosa još uvijek se osjećala njegova nada da će na neki način izbjeći ono najgore – ulazak SAD u rat.

Na Vilsonov zahtjev veliki broj zemalja latinske Amerike prekida diplomatske odnose sa Njemačkom: Peru, Bolivija i Brazil.

Ratna 1917. godina

Ulazak SAD u rat

Nakon prekida diplomatskih odnosa SAD sa Njemačkom, i uručivanja pasoša ambasadoru Bernzdorfu, on je prije svog odlaska ovlastio švajcarsku ambasadu da do daljnjeg zastupa njemačke interese u Vašingtonu.

Njemački kancelar Betman-Holveg odmah je uočio opasnost od ulaska SAD-a u rat, posebno imajući u vidu činjenicu da njemački vojni planovi s tom mogućnošću uopšte nisu računali.

Njemačka diplomatija je prema mišljenju njemačke vojne oligarhije, propustila svoju priliku i sada je bio red na vojsci da ponudi svoje rješenje. I njemački car se bezrezervno priklonio mišljenju generalštaba da SAD sa svojim kapacitetima nije nikakva prijetnja za Njemačku.

U SAD su nicali antiratni odbori, ali je Njemačka politika najviše doprinijela da se promjeni odnos snaga u korist onih koji su zagovarali američku intervenciju.

Usljedilo je novo i još veće iznenađenje. Obavještajna služba britanske mornarice dešifrovala je *telegram njemačkog državnog sekretara za vanjske poslove Artura Cimermana 16. 1. 1917. poslat njemačkom ambasadoru u Meksiko.* Sadržaj telegrama je bio tako fantastično nestvaran da su amerikanci posumljali u njegovu istinitost. Britanci su se potrudili da čak četiri izvora potvrde njegovu istinitost.

U telegramu Njemačka vlada je predložila Meksiku ratni savez, zajedničko sklapanje mira, finansijsku pomoć i podršku Meksiku da u ratu protiv SAD-a povрати svoje izgubljene teritorije u Novom Meksiku, Teksasu i Arizoni i da zajedno rade na savezu sa Japanom kojeg treba odvojiti od Antante.

Predsjednik Vilson se uprkos ovog nije dao požurivati ali je 26. 2. zatražio od Kongresa dozvolu da se naoružaju američki trgovački brodovi. U međuvremenu njemačke podmornice su intenzivirale napade na američke brodove. Nakon jedinstvenog stava javnosti i podrške američkog industrijskog istoka Vilson je mogao lakše prevladati svoju dilemu oko ulaska svoje zemlje u rat na strani Antante.

Vilson je 2. 4. 1917. na vanredno sazvanom Kongresu objavio ulazak SAD u rat, što je podržano gromoglasnim aplauzom. Prva američka divizija stigla je u Francusku 25. 6. 1917. i nakon osnovne obuke mogla se pridružiti Francuzima na francusko-njemačkom frontu.

SAD su uvukle u rat većinu latinoameričkih i južnoameričkih država.

Revolucija u Rusiji i njen izlazak iz rata

Istočni front se raspao, Rusi gube, životni uslovi su veoma teški i u februaru 1917. godine u Petrogradu (Sankt Peterburg) štrajk radnika se pretvara u oružanu pobunu („Februarska revolucija“). Car Nikolaj II je abdicirao. Formirana je Privremena vlada u koju su ušli i predstavnici štrajkača, pa je taj period poznat kao *Dvovlašće*. Privremena vlada je u julu 1917. zavela „bijeli teror“. Raspustila je Sovjete i hapsila vođe Boljševičke (komunističke partije).

Pod vođstvom Vladimira Ilića Lenjina 24. oktobra (6. novembar, po novom kalendaru) izvedena je socijalistička revolucija.

Donesen je *Zakon o miru* u kojem su pozvane sve zaraćene zemlje da sklope pravedan mir.

Nakon potpisanog primirja 23. 12. 1917, *Rusija i Njemačka 3.3.1918. potpisuju mir u Brest-Litovskom*. Tako nestaje istočni front.

Godina odluke (1918.)

Početak 1918. nije obećavao ništa dobro za saveznike iz Antante, posebno nakon ruskog mirovnog ugovora sa Njemačkom, nakon koga je Rumunija ostala u očajnom položaju, pa je 7. maja potpisala, takođe sa Njemačkom, *Bukureštanski mir*.

Nakon poraza Italije (oktobar-novembar 1917.), izlaska Rusije iz rata i mira sa Rumunijom, ravnoteža snaga je bila značajno izmjenjena.

Početak kraja

Borbe na Solunskom frontu bile su katastrofalne za Centralne sile. Francuski general Franše de Espere 15. septembra 1918. godine naređuje *proboj Solunskog fronta*. *Front je probila srpska vojska zapadno od Vardara*. Oko 700 000 savezničkih vojnika je izvojevalo tako potpunu pobjedu nakon koje Bugarskoj nije preostalo ništa drugo nego potpisivanje mira, 15. septembra 1918. godine.

U novembru Savezničke trupe su oslobodile Rumuniju, koja je nakon toga ponovo ušla u rat. *Srpska vojska je nastavila ofanzivu i 1. novembra je ušla u Beograd*, dok je Italija zauzela Albaniju.

U Italiji austro-ugarska vojska doživjela je potpuni krah u isto vrijeme kada gube na Balkanu. Austro-ugarska je 3. novembra zatražila primirje, kada je država već bila u potpunom raspadu

Poraz Njemačke

U martu 1918. godine Njemačka je započela, na Zapadnom frontu, do tada najveću ofanzivu. Ponovo su stigli nadomak Pariza, ali su Francuzi zajedno sa Britancima izdržali jer su i amerikanci stigli na vrijeme.

Saveznički general Foh 18. jula naređuje kontraofanzivu, nakon koje saveznici zadržavaju ofanzivu do kraja rata.

Nakon mnogobrojnih poraza, Njemačka u oktobru traži pregovore sa saveznicima, međutim Vilson želi da razgovara samo sa demokratski izabranom vladom.

Dalji porazi izazvali su neredu u Njemačkoj, car Vilhelm II bježi u Holandiju, a *Njemačka republika proglašena je 9. novembra*. 1918. U 5 sati ujutro, 11. Novembra, potpisano je primirje Njemačke i saveznika.

4. MIROVNI PRIJEDLOZI VELIKE BRITANIJE I SAD 1918. GODINE

Mirovni prijedlog britanskog premijera Lojda Džordža

Protekla, 1917. godina, bila je kao i prethodne, neuspješna za Antantu, i 1918. je počela u znaku odlučujućeg, ali još uvijek neizvjesnog raspleta Prvog svjetskog rata.

Antanti se pridružila najjača država svijeta, SAD, čije značajnije vojno prisustvo se očekivalo tek u kasno ljeto. Zbog toga je vladala velika zabrinutost zbog revolucionarnih događaja u Rusiji, koji su umanjivali itako nedovoljnu vojnu efikasnost.

Mnogo opasnije za nastavak rata bile su revolucionarne ideje i prijedlozi boljševika o pravednom i trajnom miru, koje su iznijeli odmah po dolasku u Brest-Litovsk.

Ideje o pravednom miru bez aneksija tuđih teritorija i bez ratnih odšteta, uz poštovanje volje naroda da sam odluči o svojoj sudbini, bile su itekako prihvatljivije za ratom iznurene vojske i civilno stanovništvo svih zaraćenih strana. Sve to je nametalo potrebu brzog djelovanja.

Britanski premijer Lojd Džordž se prvi oglasio 5. januara 1918. na konferenciji sindikata. Morao je umiriti britansku javnost zahvaćenu pacifističkom propagandom, kao i prihvatiti zahtjev Laburističke stranke i sindikata da će mirovni plan britanske vlade biti prihvatljiv neprijateljskim državama.

Morao je takođe reagovati na boljševičko objavljivanje *tajnih ugovora Antante*, posebno što ih američki predsjednik Vilson nije priznavao, te je uvjeravao javnost da su tajni ugovori, bez odbzira na okolnosti nastanka, uvijek imali na umu pravedna i trajna rješenja.

Lojd Džordž²⁰³ nije bio tipičan, ukočeni engleski političar. Posjedovao je harizmu demokratskog vođe sa briljantnom govorničkom vještinom. Kao takav je mogao vratiti vjeru u pobjedu.

Nakon efektnog uvoda Lojd Džordž je upozorio da se V. Britanija nalazi u kritičnoj fazi rata i da je od sudbinske važnosti da se opštim nacionalnim konsenzusom definišu ciljevi i ideali zbog kojih treba nastaviti borbu do konačne pobjede.

Prvo je istakao da V. Britanija ne vodi rat protiv njemačkog naroda, niti želi uništiti Njemačku, nego je stala u odbranu svojih i interesa saveznika kao i u odbranu međunarodnog prava, koje je Njemačka prekršila napadom na neutralnu Belgiju.

Dalje je naveo da V. Britanija ne ratuje da bi razdjelila Austrougarsku, Tursku niti da ruši njemačko državno uređenje.

Istakao je važnost garancija istih prava, svim državama i narodima, bez obzira na veličinu i snagu, i da je to za Britaniju jedan od najvažnijih ciljeva, i da je neprihvatljiv stav Centralnih sila da je pitanje autonomije potlačenih naroda unutrašnjepolitičko pitanje zemalja gdje postoje ti problemi.

Nova Evropa, mora počivati na razumu i pravdi i samo na tim osnovama može opstati.

Lojd Džordž je potom izložio *mirovne uslove britanske Vlade*:

- Kao prvo, tražio je cjelokupnu obnovu Belgije i uspostavljanje njene potpune samostalnosti.
- Kao osnovu trajnog mira, zahtjevaio je uspostavljanje Srbije, Crne Gore, osvojenih područja Francuske, Italije i Rumunije, što podrazumijeva povlačenje neprijateljske vojske, kao i nadoknadu ratne štete i drugih nepravdi.
- V. Britanija najodlučnije podržava francuski zahtjev za povratak Alzasa i Lorena, jer su te pokrajine mimo želje tamošnjeg stanovništva 1871. godine otrgnute od matice zemlje i priključene Njemačkoj. Taj čin je „trovao“ evropski mir poslednjih pola vijeka.

Lojd Džordž nije želio ulaziti u problem okupiranih dijelova Rusije od Njemačke, zbog unutrašnjih promjena kroz koje je Rusija prolazila. Istakao je da su i Rusija i Francuska ušle u rat časnio i pošteno da odbrane male bratske narode (Srbija).

Za sigurnost zapadne Evrope nužno je osnivanje nezavisne poljske države u kojoj bi se okupili svi Poljaci, izvjestio je britanski premijer. Naveo je takođe, da se britanska Vlada u potpunosti slaže sa predsjednikom Vilsonom, da rušenje Austrougarske nije ratni cilj SAD-a niti

V. Britanije, ali je zbog očuvanja mira u ovom dijelu Evrope nužno da se brojnim narodima koji žive unutar ove države omogući stvarna autonomija na demokratskim načelima, čemu već dugo teže.

Iz istih razloga britanska Vlada je smatrala da se trebaju zadovoljiti težnje Italijana izvan Italije, da se ujedine sa sunarodnicima. O problemima Rumuna nije se precizno izjasnio, ali je podržao ista načela van Evrope, kao što je očevanje Turske u etničkim granicama sa glavnim gradom Carigradom, pod uslovom da se tjesnaci koji spajaju Crno i Sredozemno more neutralizuju i internacionalizuju.

Prema Lojdu Džordžu Arabija, Armenija, Mezopotamija, Sirija i Palestina imaju pravo na priznanje svoga nacionalnog identiteta, ali se uzdržao od preciziranja detalja.

Britanski premijer se morao osvrnuti i na tajne ugovore V. Britanije Francuske o podjeli arapskih zemalja na francuski i britanski dio. Govoreći o ovoj temi nije uspio izbjeći sličnost sa izjavama Centralnih sila o ovoj oblasti, koje je ranije osuđivao i odbacivao kao neprihvatljive.

O njemačkim kolonijama će odlučivati konferencija o miru, vodeći računa o interesima i željama domaćeg stanovništva, tvrdio je Lojd Džordž.

Opšti princip samoopredjeljenja naroda treba provesti podjednako i u njemačkim kolonijama, kao i u okupiranim područjima Evrope, istrajavao je Lojd Džordž.

Na kraju, govoreći o poslijeratnom svjetskom uređenju kojim bi se zatrla svako sjeme budućih ratova, naglasio je da je to pitanje od najveće važnosti za evropski mir.

Istakao je potrebu da se formiranjem jedne internacionalne organizacije, a i drugim sredstvima spriječe buduća ratovi koji su sami po sebi ostaci varvarstva, izazivši nadu da će se buduća nesporazumi rješavati primjenom zakona a ne silom.

²⁰³ Iako je postao predsjednik Vlade u kritično vrijeme za V. Britaniju, Lojd Džordž je značajno unapredio rad Vlade i rezultati nisu izostali. Bez obzira na otpore Admiralieta uveo je konvoje i na taj način smanjio gubitke u ljudstvu i brodovima, jer njemačke podmornice nisu se usuđivale napadati brodove u pratnji ratnih brodova. Osnovao je Ratni kabinet s kojim je povećao efikasnost, a u njegov rad je uključio južnoafričkog predsjednika Jana Kristijana Smutsa. Na taj način je prvi put omogućeno da predstavnici dominiona ravnopravno sudjeluju u donošenju odluka o vođenju rata. Smuts je bio organizator Imperijalne ratne konferencije (20.3-2.5. 1917.) na kojoj je izvršena temeljna reorganizacija Britanske imperije u Komonvelt.

Na kraju govora Lojd Džordž je ponovio da se V. Britanija bori za pravedan i trajan mir, koji je moguće postići ako se zadovolje tri uslova:

- 1) da se ponovo uspostavi nepovredivost međunarodnih ugovora,
- 2) da se teritorijalna pitanja rješavaju na temelju prava na samoodređenje naroda ili uz njihov pristanak,
- 3) da se osnuje internacionalna organizacija koja će omogućiti smanjenje naoružanja, a time i opasnosti od izbivanja novih ratova.

Vilsonov mirovni program u „14 tačaka“

Tri dana nakon obraćanja Lojda Džordža, američki predsjednik Vudro Vilson je iznio pred Kongres svoj *mirovni program predložen u „14 tačaka“*²⁰⁴.

Vilson je bio svjestan da mora reagovati na događanja u Brest-Litovsku i da ne smije dozvoliti da sovjetska Rusija preuzme moralno vođstvo u borbi za mir.

Na početku svog govora pred Kongresom Vilson je istakao američku namjeru i želju da se o budućem miru raspravlja javno, znači da u budućnosti ne budu dozvoljeni tajni dogovori bilo koje vrste. Vrijeme osvajanja i proširivanja teritorija je prošlo, kao i tajnih ugovora koji ugrožavaju svjetski mir. SAD-e su ušle u rat zbog kršenja prava koja su bitno onemogućila odvijanje normalnog života u zemlji. SAD-e nemaju nikakve vlastite interese, isticao je Vilson, SAD-e žele stvoriti siguran svijet, posebno za one zemlje koje žele živjeti svoj život, kao SAD, i koje žele same odlučivati o svom političkom uređenju. Američki program je program svjetskog mira, koji je jedino moguć na sljedećim osnovama, zaključio je Vilson.

- 1) Javni pregovori i ugovori o miru, nakon čega više ne smije biti nikakvih tajnih međunarodnih sporazuma, a diplomatija ubuduće mora biti otvorena i na uvidu javnosti.
- 2) Potpuna sloboda plovidbe morima, izvan teritorijalnih voda, kako u ratu tako i u miru, osim ako se mora u cjelini ili djelimično zatvore internacionalnom akcijom u cilju provođenja međunarodnog sporazuma.
- 3) Uklanjanje, koliko god je to moguće, svih ekonomskih barijera i uspostavljanje jednakih trgovačkih uslova između svih nacija u cilju osiguravanja i očuvanja trajnog mira.
- 4) Davanje i traženje adekvatnih garancija da će naoružanje države biti ograničeno na najnižu moguću mjeru s obzirom na nacionalnu sigurnost.
- 5) Rješavanje svih kolonijalnih pitanja slobodno, nepristrasno, širokogrudno, imajući strogo u vidu principe koji određuju sva pitanja suvereniteta i vodeći podjednako računa kako o interesima stanovništva tih područja, tako i o pravednim zahtjevima kolonijalnih sila koje su u pitanju, a čiji status treba determinisati.
- 6) Evakuacija cijelog ruskog teritorija i rješavanje svih pitanja koja se odnose na Rusiju na takav način da se osigura najbolja i najslobodnija kooperacija s drugim narodima svijeta kako bi joj se osiguralo da slobodno i nesmetano sama odlučuje o svom političkom razvoju i nacionalnoj politici. Rusiju treba uvjeriti da je s političkim uređenjem koji je sam odabrala iskreno dobrodošla u društvo slobodnih naroda. Osim toga Rusija može računati i na svekoliku pomoć prema vlastitoj želji i potrebi. U nastupajućim mjesecima odnos bratskih naroda prema Rusiji biće oštra provjera njihove dobre volje, njihovog razumjevanja za ruske potrebe, njihove uviđavnosti i nesebične simpatije, bez obzira na svoje vlastite interese.
- 7) Cijeli svijet će se složiti da Belgija mora biti evakuisana i obnovljena bez ikakvog ograničenja njezinog suvereniteta koji ona uživa zajedno sa svim ostalim slobodnim narodima. Ni jedan drugi čin neće u toj mjeri poput ovog pridonijeti obnovi povjerenja naroda u odredbe međunarodnog prava. Bez toga izliječenja cijela struktura i vrijednost međunarodnog prava zauvijek bi ostala okrnjena.
- 8) Cijeli teritorij Francuske mora biti oslobođen, a okupirani teritorij obnovljen. Nepravdu koju je Pruska 1871. nanijela Francuskoj u vezi s Alzasom i Lorenom i koja je ugrožavala svjetski mir gotovo pedeset godina mora biti ispravljena u cilju opšteg interesa za očuvanjem mira.
- 9) Ispravku italijanske granice treba provesti prema jasno prepoznatljivim etničkim linijama.
- 10) Želimo da narodima Austro-Ugarske bude osigurano i sačuvano mjesto među nacijama. Treba im omogućiti nesmetani autonomni razvoj.
- 11) Rumunija, Srbija i Crna Gora moraju se evakuisati, a okupirani teritorij obnoviti. *Srbiji treba odobriti siguran i slobodan izlaz na more.* Balkanske države trebaju svoje međusobne odnose prijateljski utanačiti prema istorijski određenim odnosima i prema nacionalnoj pripadnosti. Balkanskim državama treba internacionalnim garancijama osigurati političku i ekonomsku nezavisnost kao i teritorijalni integritet.
- 12) Turskom dijelu sadašnjeg Otomanskog Carstva treba osigurati potpuni suverenitet, a ostalim narodima koji su sada pod turskim gospodstvom treba na pouzdan način osigurati slobodu življenja i potpuno

²⁰⁴ Kardum, L. 2002. *Mirovni predlozi Velike Britanije i SAD-a 1918, Međunarodne studije, vol. II, no. 1-2. str.126. (prema: Documents of American History, New York, 1963.)*

nesmetan autonomni razvoj. Slobodni prolaz brodova i trgovine svih nacija kroz Dardanele mora se osigurati internacionalnim garancijama.

- 13) Treba se osnovati nezavisna država Poljska na teritoriji koju nesporno nastanjuju Poljaci i osigurati joj slobodan i siguran izlaz na more. Međunarodnim ugovorom treba Poljskoj osigurati političku i ekonomsku nezavisnost kao i teritorijalni integritet.
- 14) Treba osnovati jednu opštu zajednicu naroda koja bi međusobnim ugovorima garantovala političku nezavisnost i teritorijalni integritet jednako velikim kao i malim državama.

Na kraju, američki predsjednik posebno je istakao osnovnu misao američkog mirovnog programa, *da se osigura pravda, jednakost i sigurnost za sve narode, kako velike, tako i male, jer su to temelji bez kojih nije moguće izgraditi ni jednu konstrukciju međunarodnog prava.*

U Vilsonovom programu mira najvažnije su bile tri ideje²⁰⁵:

- 1) poštovanje principa nacionalnosti,
- 2) ukidanje tajne diplomatije i
- 3) stvaranje lige naroda.

5. ZAKLJUČAK

Prvi put u historiji, Prvi svjetski rat je bio sukob koji je uvukao u borbu velike evropske države i proširio se na čitav svijet.

Evropa je iz rata izišla promjenjena, iako joj se to i prije događalo, u drugim okolnostima, a da rezultat nije dugo potrajao. Francuski poraz (1814-1815), nije za duže vrijeme onesposobio Francusku, Njemački poraz 1918. takođe je mogao biti samo predah. Vlade su toga bile svjesne, ali narodi su osjećali potrebu da vjeruju da će nakon ovog iskušenja napokon moći postići pravi mir i polagali su nade u novu organizaciju međunarodnih odnosa koju im je obećavao Vilsonov mirovni prijedlog „14 tačaka“.

Rat je imao i druge rezultate, novo mjesto SAD u ravnoteži snaga, i preobražaj Rusije.

Vlada SAD, odmah nakon zaključenog mira, na zahtjev svoje javnosti, povukla se u izolaciju, a ruska revolucija je nagovještavala nove neizvjesnosti. Ovi događaji su promijenili tok historije.

Prvi svjetski rat, pored toga što je bio sukob nacionalnih interesa, izazvao je i sukobe različitih koncepcija države u međunarodnim odnosima. Za posljedicu je imao i duboke promjene u ekonomskom i socijalnom životu. Prvi put je izvedena socijalistička revolucija, u Rusiji 1917. godine, gdje su vlast preuzeli revolucionari predvođeni Lenjinovim boljševicima, a prema idejama Marksizma.

Rat je doveo do pobjede „nacionalnosti“ i tako potvrdio snagu ideja aktuelnih u XIX vijeku. Evropa je ratom ekonomski oslabljena, njen teritorij je usitnjen pojavom novih država.

Vrijeme je pokazalo koliko su nove snage prihvatile „ukidanje ekonomskih barijera“ u kojima je Vilson vidio uslov potreban za izgradnju trajnog mira.

Međunarodno pravo je uoči sukoba željelo humanizovati rat, ali su ratne oluje donijele stradanje, pokolje civilnog stanovništva nezabilježeno do tada. Ni kraj neprijateljstava nije bio dovoljan da umiri osvetoljubivost i mržnju.

Rat koji je trebao biti posljednji ostavio je svijet u dubokoj moralnoj krizi. Milioni ljudi su se sa različitim raspoloženjem vratili civilnom životu, materijalnim problemima i brigama, uz strah vlada za političku i ekonomsku obnovu.

Kraj Prvog svjetskog rata ima posebni značaj za narode, koji su kao manjine živjeli u sklopu Austrougarske.

Srpska vlada i Jugoslovenski odbor 20. jula 1917. godine, na Krfu, donijeli su Deklaraciju prema kojoj Srbi, Hrvati i Slovenci, a prema načelu samoopredjeljenja, treba da žive u jednoj, nezavisnoj državi, parlamentarnoj monarhiji sa dinastijom Karađorđević na čelu. Bio je to plod novog tumačenja **prava na samoopredjeljenje naroda** koje je uoči Pariske mirovne konferencije opisao američki predsjednik Vudro Vilson u „14 tačaka“. Posebno tačke 9, 10 i 11 Vilsonovog plana „14 tačaka“ bile su osnova za donošenje tzv. Krfske deklaracije.

Od njenog formiranja 1918. Kraljevinu SHS (koja je u svojoj historiji nekoliko puta mijenjala ime, do posljednjeg SFRJ) su tokom njenog trajanja pratili burni događaji, krize, ratovi, genocid, svrstavanje dijelova (i naroda) na različite sukobljene strane u Drugom svjetskom ratu, pomirenja sa periodima mira i traženja političkih rješenja i državnih formi, do sukoba, novih ratova i stradanja naroda, sve do raspada zajedničke države, jednostranim secesijama, građanskim i nacionalnim ratovima, u periodu 1991 - 1995, pa i poslije, odvajanjem Crne Gore od Srbije. Ovaj prostor nije bio pošteđen ni agresije spolja, NATO bombardovanja RS i VRS za vrijeme građanskog

²⁰⁵ Kardum. L. 2006. *Evropska diplomacija i prvi svjetski rat*. Zagreb: FPZ.

ratu u BiH i Srbije u NATO agresiji 1999. godine, čija je direktna posljedica samoproglašena i od NATO-a podržana secesija srpske A.P. Kosovo i Metohija.

Ovaj rad je skromni doprinos (ili podsjećanje), upoznavanju uzroka, radi boljeg razumjevanja posljedica, posebno, jer se naredne, 2014. godine navršava sto godina od početka Prvog svjetskog rata.

Istorija je asocijativna, ali istorijska situacija je različita i teško ju je porediti. Uvijek su u pitanju događaji različite kakvoće i specifične težine. Kada ste sa istorijom sljubljeni ne vidite jasno i nikada niste sasvim sigurni, zato je **potrebno da se o prošlosti razmišlja racionalno** (na prvom mjestu je to dužnost istoričara), da je izučavamo i stalno tragamo za novim znanjima. Potrebno je da postavljamo nova istraživačka pitanja, da se ukazuje na nove skupove odnosa, da se uočavaju događaji koji u svom vremenu nisu izgledali značajni, ali je razvoj istorijskih procesa pokazao, tek s protokom godina, od kakve su važnosti bili.

Postavlja se pitanje: **kako biti uspješan u diplomatiji ako nemaš ekonomske, ljudske, tehnološke, obrazovne i vojne potencijale?** Iskustvo nas uči da diplomatija mora biti aktivna, mora da pridaje važnost međunarodnim prilikama i da brine o međunarodnoj politici. Svako zanemarivanje ponašanja onih od kojih na bilo kakav način zavisimo, veoma je opasno. Svaka neodmjerena riječ, pežorativni izraz, olakost, gruba metafora ili šala, doživljavaju se kao uvreda i nezahvalnost. Da bi se kontrolisali, političari, i ne samo oni, moraju da imaju izraženu političku (i uopšte, i opštu) kulturu, a toga nema mnogo u našoj politici, kao i u javnom životu uopšte.

Za kraj da podsjetim, da se pametni uče na tuđem iskustvu, a oni koji to nisu na sopstvenom. Ima i onih koji ništa ne nauče pa im se greške ponavljaju. Mi imamo sopstveno iskustvo, plaćeno visokom cijenom i valjalo bi ga temeljno proučiti, i uvijek imati na umu da savezništva nisu vječna. Vječni su samo interesi i u skladu s tim treba procjenjivati svoja savezništva u budućnosti. Tu nema emocija. Potrebno je racionalno znanje i dobra procjena.

Literatura:

1. *Dašić, Đ. D. 2008. Savremena diplomatija. Beograd: MC i Privredni savetnik.*
2. *Renouvin, P. 1965. Evropska kriza i Prvi svjetski rat. Zagreb: Naprijed.*
3. *Kardum, L. 2006. Europska diplomatija i Prvi svjetski rat. Zagreb: FPZ.*
4. *Kardum, L. 2002. Mirovni prijedlozi Velike Britanije i SAD-a 1918. Zagreb: Međunarodne studije.*
5. *Potemkin, V.P. i drugi. 1951. Istorija diplomatije. Beograd: Arhiva za pravne i društvene nauke.*
6. [http://sr.wikipedia.org/sr-ec/Prvi svjetski rat](http://sr.wikipedia.org/sr-ec/Prvi_sjetski_rat)
7. [http://sr.wikipedija.org/wiki/Vudro Wilson,](http://sr.wikipedija.org/wiki/Vudro_Vilson)
8. [http://sh.wikipedija.org/wiki/Hronologija prvog svjetskog rata,](http://sh.wikipedija.org/wiki/Hronologija_prvog_svjetskog_rata)
9. <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2000/9/15/srpski/F00091402.shtm>, *Srbija otkriva Ameriku.*
10. [http://sr.wikipedia.org/wiki/Antanta.](http://sr.wikipedia.org/wiki/Antanta)
11. [http://povijest.blogger.ba/Ratovi.](http://povijest.blogger.ba/Ratovi)